

SIYOSIY ISHTIROK TUSHUNCHASI, TIPOLOGIYASI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Mo'minov Baxtiyor Yarash o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi
Siyosat – 22/A1 guruhi 4-kurs talabasi.
E-mail: baxtiyormuminov58@gmail.com

Maxmudov Og'abek Jahongir o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik yo'nalishi
Siyosat – 22/A1 guruhi 4-kurs talabasi.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19441321>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 04-aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 06-aprel 2026 yil

KEY WORDS

An'anaviy siyosiy ishtirok,
An'anaviy bo'lmagan siyosiy
ishtirok, Noqonuniy siyosiy
ishtirok, Siyosiy ishtirok turlari,
Siyosiy befarqlik.

ABSTRACT

Jahonning turli davlatlarida fuqarolar siyosiy jarayonlarga nisbatan munosabatda turlicha yondashuvlarga ega bo'lishadi. Bu ularning siyosiy madaniyat va qarashlariga bog'liq holda shakllanadi. Fuqarolar, turli tashkilotlarning siyosiy tizim doirasida siyosatga ta'sir qilish jarayoni "siyosiy ishtirok" tushunchasi orqali ifodalanadi. Siyosiy ishtirok bu davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarning aktiv yoki passiv ekanligini aniqlab beradigan siyosiy jarayon. Demokratik davlatlarda fuqarolarning davlat hokimiyatida ta'sir etish mexanizmlari ta'minlanganligi sababli siyosiy ishtirok darajasi ancha yuqori bo'ladi. Mazkur maqolada siyosiy ishtirok tushunchasining mohiyati, uning tipologiyasi va rivojlanish bosqichlari batafsil muhokama qilinadi.

Siyosiy ishtirok - ma'lum bir davlatning fuqarolari davlat siyosatiga va boshqaruviga ta'sir o'tkazish qobiliyatidir.. Ya'ni, bu mamlakatning siyosiy sohasidagi fuqarolik ishtiroki. Bu atama odatda saylov okrugi bilan bog'liq, ammo fuqarolarning mamlakatda bo'lgan barcha ta'sirini qamrab oladi. Bunga siyosiy rahbarlarga qarshi yoki ularga qarshi ommaviy namoyishlar, hattoki siyosiy maqsadlarda amalga oshirilgan terrorizm yoki zo'ravonliklar kiradi. Siyosiy ishtirok etishning eng keng tarqalgan vositasi saylov maydonida bo'lib, mamlakatdagi tinch aholining aksariyati ushbu uslubga faqat o'zlarining davlat qarashlarini qo'llab-quvvatlash uchun amal qilishadi.

Siyosiy ishtirok 1972-yilda S. Verba va N. Nayem talqiniga ko'ra, erkin fuqarolarning davlat mansabdor shaxslarini saylash va siyosiy qarorlar qabul qilishga qaratilgan huquqiy faoliyatidir¹. Milbrath va Goel siyosiy ishtirokni quyidagicha ta'riflagan, "hukumat qarorlarini

¹ Verba S., Nie N.H. Participation in America: Political Democracy and Social Equality. — New York: Harper and Row, 1972. — 428 p.

qo'llab-quvvatlash yoki ta'sir qilishga qaratilgan faoliyat"². Umuman olganda, siyosiy ishtirokning klassik ta'riflari barcha ta'riflarda mavjud bo'lgan uchta o'ziga xos xususiyatga mos keladi:

- Siyosiy faollik yoki muayyan siyosiy harakatlarga urg'u berish.
- Ushbu faoliyatning ixtiyoriy yoki majburiy emasligiga urg'u berish.
- Siyosiy ishtirokda ishtirok etuvchi subyektlar - bu noprofessional asosda harakat qiluvchi fuqarolar.

Dastlabki ta'riflar ishtirok etishning passiv shakllarini, shuningdek, siyosiy zo'ravonlik va boshqa ko'p narsalarni hisobga olmadi va adabiyotda tushunchaning kengroq talqinlari paydo bo'ldi, jumladan, passiv, tajovuzkor, nodavlat va boshqa siyosiy ishtirok etishning ilgari e'tibordan chetda qolgan shakllari³.

Lester W. Milbrath va M. L. Goel o'zlarining klassik tadqiqotlarida, xususan Milbrathning "Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?" (1965) asarida, Amerika siyosiy tizimini tahlil qilar ekan, fuqarolarning siyosiy ishtirokini darajaviy yondashuv asosida uch asosiy toifaga ajratadi. Ular siyosiy faollik darajasining ortib borishiga qarab quyidagi tasnifni taklif etadilar:

1. "Apatiklar" — siyosiy jarayonlarga befarq, qiziqishsiz va passiv munosabatda bo'ladigan fuqarolardir. Ular siyosiy hayotdan chetda turishni, hokimiyat bilan aloqani cheklashni yoki umuman uzishni afzal ko'radilar. Apatiklik siyosiy ishtirokning eng quyi darajasi bo'lib, ko'pincha siyosiy tizimga ishonchsizlik, befarqlik yoki o'z ta'sir kuchiga ishonmaslik bilan bog'liq.

2. "Tomoshabinlar" — siyosiy ishtirokning past, ya'ni minimal darajasida qatnashadigan fuqarolardir. Bu toifaga saylovlarda ovoz beruvchi shaxslar, siyosiy jarayonlarga qisman qiziqadiganlar hamda axborot almashishga moyil "kommunikatorlar" kiradi. Milbrath va Goelning ta'kidlashicha, aynan shu guruh jamiyatning eng katta qismini tashkil etadi.

3. "Gladiatorlar" — siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etuvchi fuqarolardir. Ular qatoriga siyosiy kampaniyalarda qatnashuvchilar, partiya a'zolari, jamoat faollari hamda norozilik aksiyalarida ishtirok etuvchilar kiradi⁴.

Zamonaviy demokratik jamiyatlar uchun maqsad — apatiklarni tomoshabinlarga, tomoshabinlarni esa gladiatorlarga aylantirish orqali fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishdir. Buning uchun siyosiy savodxonlik, huquqiy himoya, ochiqlik hamda fuqarolarning bevosita ishtirok etish imkoniyatlari kengaytirilishi zarur.

Siyosatshunoslar S. Verba va N. Nay fuqarolarning siyosiy ishtirok shakllarini bir necha asosiy yo'nalishlar orqali tavsiflaydilar. Ular qatoriga saylovlarda ovoz berish, jamoat ishlarida qatnashish, saylov kampaniyalarida faol ishtirok etish hamda siyosiy yetakchilar bilan bevosita muloqot qilish kiradi. Ushbu shakllar fuqarolarning siyosiy hayotdagi faollik darajasini aks

² Milbrath L.W., Goel M.L. [Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?](#). — Chicago: Rand McNally College Pub. Co., 1977. — ISBN 0528650955.

³ Conge P.J. [The Concept of Political Participation: Towards a Definition](#) // Comparative Politics. — 1988. — № 2. — C. 241—249. — [doi:10.2307/421669](#)

⁴ Milbrath L.W., Goel M.L. [Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?](#). — Chicago: Rand McNally College Pub. Co., 1977. — ISBN 0528650955.

ettiradi va jamiyatda demokratiya rivojlanganlik darajasining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi⁵.

Maks Veber esa siyosiy ishtirokchilarni ularning faoliyat motivlari va ishtirok darajasiga qarab uch asosiy toifaga ajratadi:

1. Oportunistik siyosatchilar — siyosatga aniq maqsad va strategiyasiz kirib keladigan, ko'proq ommaviy jarayonlarga ergashuvchi shaxslardir. Ular odatda faqat saylovlarda ovoz berish yoki referendumlarda qatnashish bilan cheklanadi.

2. Yarim vaqtli siyosatchilar — asosiy kasbi yoki mashg'ulotidan tashqari siyosiy faoliyatda ham qatnashadigan shaxslardir. Masalan, saylov komissiyalarida ishlash yoki partiya tadbirlarida ko'ngilli sifatida ishtirok etish shular jumlasiga kiradi.

3. Kasbiy siyosatchilar — siyosatni o'zining asosiy faoliyat sohasi sifatida tanlagan, aniq maqsad va strategiyalarga ega bo'lgan hamda siyosiy jarayonlarda muntazam ishtirok etadigan shaxslardir. Ular ko'pincha siyosiy lavozimlar uchun nomzod sifatida maydonga chiqadi.

Mazkur tasniflar siyosiy faollik darajalarini aniqlash, shuningdek fuqarolarning siyosiy ong va madaniyatini o'rganishda muhim nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. M. Olsen tomonidan esa boshqacha yondashuv ishlatilgan. Hokimiyatning plyuralistik nazariyasi tarafdori bo'lgan tadqiqotchi siyosiy hokimiyatning ushbu rollar o'rtasida taqsimlanishini siyosiy ishtirokdagi rollarni tasniflashning asosiy mezoni sifatida ishlatgan: siyosiy rahbarlar keng hokimiyatga ega, faollar esa tor masalalarda, fuqarolarning ko'pchiligi esa undan jamoaviy ravishda, saylovlar orqali foydalanadi; marginal odamlar hokimiyatni taqsimlashda ishtirok etmaydi.

Siyosiy ishtirok tushunchasi fuqarolar ishtirok etishi mumkin bo'lgan uchta ishtirok etish turini belgilaydi. Bu an'anaviy, an'anaviy bo'lmagan va noqonuniy siyosiy ishtirok.

An'anaviy siyosiy ishtirok - bu mamlakatdagi aksariyat tinch aholining odat tusiga kirgan doimiy ishtiroki. Unga siyosat rivojida katta noqulayliklar tug'dirishga moyil bo'lmagan, aksincha jamiyatning an'anaviy qoidalariga amal qiladigan barcha asosiy faoliyat turlari kiradi. Masalan, ko'ngilli sifatida siyosiy kampaniyaning bir qismi bo'lish har qanday fuqaro amalga oshirishi mumkin bo'lgan odatiy faoliyat deb hisoblanadi. Aksiyalar, odatda, ushbu partiyani qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab ko'ngillilarni talab qiladi. Ishtirok etishning bu turi asosan saylov davriga to'g'ri keladi. Ko'pgina siyosiy guruhlar ko'pincha maqbul ishlashi uchun xayriya mablag'larini talab qiladilar. Ushbu guruhlariga pul xayriya qilish ham odatiy faoliyat deb hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, odatiy usullarning aksariyati fuqarolarning aksariyati tomonidan saylov paytida qo'llaniladi. Odatda an'anaviy tadbirlarda yiliga bir necha marotaba qatnashadigan siyosat bilan shug'ullanadiganlar uchun istisno mavjud. An'anaviy bo'lmagan siyosiy ishtirok - bu siyosiy faoliyat qonun doirasida belgilangan, ammo odatda maqsadga muvofiq emas deb topilgan barcha siyosiy ishtiroklarni qamrab oladi. Bu asosan yoshlar, talabalar va har qanday yoshdagi odamlar tomonidan amalga oshiriladi, ular o'zlarini boshqaradigan rejim bilan kelishmovchiliklarga duch kelishadi. An'anaviy bo'lmagan ishtirok etishning eng asosiy shakli bu mahalliy, mintaqaviy yoki milliy hukumat tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning bir turini to'xtatishdir. Siyosiy a'zoning chiqarilishini talab qilish uchun imzolar ham ushbu kontseptsiyada belgilangan. Demokratik rejimlarda ommalashib

⁵ Dobratz B., Waldner L.K., Buzzell T. Chapter 6: Political Participation // [Power, Politics, and Society: An Introduction to Political Sociology](#). — Routledge, 2012. — C. 189-225. — ISBN 9780205486298

ketgan yana bir usul - ko'chalarda namoyish va ommaviy harakatlar orqali hukumatga noroziligini namoyish etish. Fuqarolik namoyishlarini rag'batlantirish shuningdek, noan'anaviy siyosiy faoliyat deb hisoblanadi, ammo bu bugungi kunda eng keng tarqalgan usullardan biridir.

Noqonuniy siyosiy ishtirok - bu unga erishish uchun noqonuniy harakatlar yordamida siyosiy o'zgarishlarni yaratishga xizmat qiladigan har qanday fuqarolik harakati. Odatda bu usullar siyosiy ishtirok etishning avvalgi ikki turi allaqachon foyda keltirmasdan amalga oshirilganda qo'llaniladi⁶. Garchi bu usullar har doim ham zo'ravonlik qilmasa ham, odatda ushbu manbadan aqsadlariga erishish uchun foydalanadilar. Noqonuniy siyosiy ishtirok etishning eng keng tarqalgan shakllaridan biri bu salbiy siyosiy partiyalar kampaniyalarini buzishdir. Ko'p hollarda ushbu faoliyatni amalga oshirish uchun tinch aholi yollanadi, lekin ular o'z xohish-irodalari bilan ham shug'ullanishlari mumkin. Terrorizm, shuningdek, noqonuniy siyosiy ishtirok etish akti bo'lib, u mamlakat rahbariyatida o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadida amalga oshiriladi. Terrorizm, ISHID yoki o'sha paytda Al-Qoida kabi terroristik guruhlarda bo'lgani kabi, diniy aqidaparastlik bilan bog'liq bo'lsa, siyosiy ishtirok deb hisoblanmaydi.

Mustaqil siyosiy tadqiqotchi sifatida tanilgan M.M. Muhammadsidiqovning "Qiyosiy siyosiy tizimlar" o'quv-qo'llanmasida siyosiy ishtirok tushunchasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning fikricha siyosiy ishtirok -bu jamiyat a'zolarining ichki siyosiy munosabatlar va hokimiyat tarkibiga jalb etilganligini bildiradi. Va Muhammadsidiqov siyosiy ishtirokning bir necha turlarini ko'rsatib o'tgan. Misol uchun:

- 1) to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) va bilvosita siyosiy ishtirok;
- 2) umumiy va cheklangan siyosiy ishtirok;
- 3) ixtiyoriy va majburiy siyosiy ishtirok;
- 4) an'anaviy, faol va passiv siyosiy ishtirok;
- 5) legitim va nolegitim siyosiy ishtirok;
- 6) qonuniy va noqonuniy siyosiy ishtirok⁷

Siyosiy befarqlik. Siyosiy loqaydlik siyosatga va saylov kampaniyalariga, nomzodlar mitinglari, ommaviy yig'ilishlar va ovoz berish kabi siyosiy tadbirlarda qatnashishga umuman qiziqishning yo'qligi sifatida tasvirlangan. Mamlakat hukumatining salomatligi ko'pincha fuqarolarning siyosatda qanchalik faol ishtirok etishi bilan o'lchanganligi sababli, befarqlik jiddiy muammo tug'diradi. Fuqarolar siyosatda ishtirok eta olmasa, demokratiya ularning manfaatlarini himoya qila olmaydi. Natijada, davlat siyosati ko'pincha befarq aholidan farqli o'laroq, kamroq loqayd aholini qo'llab-quvvatlaydi. Siyosiy loqaydlik ko'pincha siyosat va hukumatni tushunmaslikdan kelib chiqadi. Siyosiy jihatdan befarq odamlar ovoz berishda yoki hukumat siyosatining foydalari va xarajatlaridan unchalik ahamiyatli emas. Ular ko'pincha siyosiy bilim olish uchun zarur bo'lgan kuch sarflashdan shaxsiy foyda ko'rmaydilar. Biroq, siyosatni chuqur tushunadigan odamlar unga ataylab befarq bo'lib qolishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, siyosiy loqaydlik va siyosiy betaraflikni farqlash muhim - siyosatchilarga xabar yuborish usuli sifatida siyosiy jarayonda qatnashmaslikka ataylab qaror qilish. Siyosiy

⁶ Odilqoriyev X. T, Razzoqov D. X. Siyosatshunoslik: Darslik. -T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012.B.87

⁷ M.M.Muhammadsidiqov, Qiyosiy siyosiy tizimlar, (1-qism). -O'quv qo'llanma. -T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2013. -176b.

loqaydlikka qarshi kurashning sonsanoqsiz usullari taklif qilingan bo'lsa-da, aksariyat e'tibor saylovchilarning ta'limini yaxshilashga va maktablarida fuqarolik va hukumatning asosiy bilimlarini o'rgatishga qaytadan e'tibor qaratilmoqda. Ko'rishimiz mumkinki hozirgi kunda dunyo siyosatida oddiy aholining siyosiy jarayonlarga befarq emasligi yoki befarqligi, ishtirok etishi yoki ishtirok etmasligi uning qanday siyosiy tarbiya olganligiga bog'liq. Shuningdek ushbu jarayonga jamiyat mafkurasi, tarixi o'tmishi, davlat boshqaruvi ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Har bir insonning siyosiy jarayonlarga faol ishtirokchi bo'lib ishtirok etishi demokratik jamiyatlarning rivojiga hissa qo'shadi. Lekin insonlar o'rtasidagi siyosiy befarqlik jamiyat rivojiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun insonlarni yoshligidan siyosiy jarayonlarga apatik bo'lmasligini uqtirishimiz kerak.

Fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi hokimiyatga nisbatan ishonchni oshiradi va natijada demokratiyaning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Davlat qarorlarining xalq manfaatlariga mos kelishi, ijtimoiy adolat va javobgarlikning ta'minlanishi, jamiyatda siyosiy barqarorlikning kuchayishi hamda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bevosita siyosiy ishtirok darajasiga bog'liq.

Siyosiy ishtirok zamonaviy demokratik jamiyatning ajralmas unsuri bo'lib, fuqarolarning siyosiy tizimdagi o'rni va rolini belgilaydi. Shu bilan birga, uning qamrovi va samaradorligi qator muammolar bilan ham chambarchas bog'liq. Siyosatshunoslikda qayd etilishicha, fuqarolarning siyosiy faolligi nafaqat huquqiy imkoniyatlar, balki ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu bois ayrim holatlarda fuqarolarning siyosiy jarayonlardan chetlashuvi, passivlikning kuchayishi yoki siyosiy tizimga nisbatan befarqlikning yuzaga kelishi kuzatiladi. Bunday holatlar esa siyosiy tizimning legitimligi va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, siyosiy ishtirok fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi o'rni va rolini ifodalovchi muhim tushunchadir. Uning tipologiyasi turli daraja va shakllar orqali namoyon bo'lib, fuqarolarning siyosiy faolligini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Siyosiy ishtirokning rivojlanish bosqichlari jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Fuqarolarning siyosiy jarayonlarda faol qatnashuvi demokratik institutlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bois siyosiy ishtirokni rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.M.Muhammadsidiqov, Qiyosiy siyosiy tizimlar, (1-qism). -O'quv qo'llanma. -T.: Toshkent davlat sharqshunoslik institute, 2013. -176b.
2. Verba S., Nie N.H. Participation in America: Political Democracy and Social Equality. — New York: Harper and Row, 1972. — 428 p.
3. Conge P.J. The Concept of Political Participation: Towards a Definition // Comparative Politics. — 1988. — № 2. — C. 241—249. — doi:10.2307/421669
4. Milbrath L.W., Goel M.L. Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?. — Chicago: Rand McNally College Pub. Co., 1977. — ISBN 0528650955.
5. Dobratz B., Waldner L.K., Buzzell T. Chapter 6: Political Participation // Power, Politics, and Society: An Introduction to Political Sociology. — Routledge, 2012. — C. 189-225. — ISBN 9780205486298

6. Odilqoriyev X. T, Razzoqov D. X. Siyosatshunoslik: Darslik. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012.B.87.

**INNOVATIVE
ACADEMY**